

УКРАЇНА ТА СЛОВА, ЩО ВЕДУТЬ ДО МАСОВОГО ВБИВСТВА

Страшної зими 1932–1933 років бригади активістів комуністичної партії ходили по гагах в українському селі в пошуках їжі. Бригади були з Москви, Києва, Харкова, а також із придорожніх сіл. Вони розкопували сади, розбивали стіни і довгими прутами проколювали димарі, шукаючи приховане зерно. Вони спостерігали, чи не йде дим із димарів, тому що це могло означати, що сім'я заховала борошно і пекла хліб. Вивозили сільськогосподарських тварин та вилучили розсаду помідорів. Після їхнього від'їзду українські селяни, позбавлені їжі, їли шурів, жаб та варену траву. Вони гризли кору дерев. Багато хто вдався до канібалізму, щоб залишитися в живих. Близько 4 мільйонів людей померли від голоду.

Тоді активісти не відчували провини. Радянська пропаганда неодноразово говорила їм, нібито заможні селяни, яких вони називали куркулями, є диверсантами і ворогами – багатими, впертими землевласниками, які заважають радянському пролетаріату досягти утопії, яку обіцяли його лідери. Куркулів треба змитати, чавити, як паразитів чи мух. Їхню їжу треба віддавати робітникам у містах, які заслужували на це більше, ніж вони. Через роки радянський перебіжчик українського походження Віктор Кравченко написав про те, як це було – бути в одній із таких бригад. «Щоб позбавити себе душевної агонії, ви приховуєте неприємні істини від очей, напівзакриваючи очі, і від свого розуму», – пояснив він. «Ви виправдовуєтесь панікою і відкидаєте знання, використовуючи такі слова, як перебільшення та істерика».

Він також описав, як політичний жаргон та евфемізми допомогли замаскувати реальність того, що вони робили. Його команда говорила про «селянський фронт» і «куркульську загрозу», «сільський соціалізм» і «класовий опір», щоб не дати шкодувати людей, чиї їжу вони крали. Дуже схожі роздуми мав і Лев Копелев – радянський письменник, який юнаком служив у бригаді активістів в одному з сіл (згодом роки провів у ГУЛАГу). Він також виявив, що кліше та ідеологічна мова допомогли йому приховати те, що він робив, навіть від себе самого:

«Я переконував себе, пояснював собі. Я не мав піддаватися виснажливому жалю. Ми усвідомлювали історичну необхідність. Ми виконували свій революційний обов'язок. Ми збирали зерно для соціалістичної батьківщини. На п'ятирічний план.

Не було потреби відчувати симпатію до селян. Вони не заслуговували на існування. Їхнє сільське багатство скоро мало стати надбанням усіх».

Але куркулі були небагаті; вони голодували. Село не було багатим. Насправді це був пустир. Ось як це описав Кравченко у своїх спогадах, написаних через багато років:

«Велика кількість знарядь і техніки, за якими колись доглядали, як за коштовностями їхні приватні власники, тепер лежала розкидана під відкритим небом, брудна, іржавіла й не відремонтована. Подвір'ями блукали змарнілі корови й коні, облиплені гноєм. Кури, гуси та качки зграями копалися в необмолоченому зерні».

Це була реальність, яку він бачив на власні очі. І вона була достатньо сильною, щоб залишитися в його пам'яті. Але в той час, коли він це переживав, він зміг переконати себе в протилежному.

Василь Гроссман, інший радянський письменник, вкладає такі слова в уста персонажа свого роману «Все тече»: «Я вже не під чарами, тепер я бачу, що куркулі були людьми. Але чому моє серце в той час так замерло? Коли робилися такі жахливі речі, коли такі страждання були навколо мене? І правда в тому, що я справді не думав про них, як про людей. «Вони не люди, а куркульське сміття» – це я чув знову і знову, це всі повторювали».

Минуло дев'ять десятиліть із тих подій. Радянського Союзу більше не існує. Твори Копелева, Кравченка, Гроссмана вже давно доступні охочим російським читачам.

Наприкінці 1980-х, у період гласності, їхні книги та інші виклади про сталінський режим і табори ГУЛАГу були бес-тселерами в Росії. Коли ми припустили, що просто розповідь цих історій унеможливить їх повторення. Але хоча теоретично такі ж книги ще є в наявності, мало хто їх купує. Меморіал, – найважливіше історичне товариство Росії, – був змушений закритися. Офіційні музеї та пам'ятники жертвам залишаються маленькими та невідомими. Замість того, щоб зменшуватися, здатність російської держави маскувати реальність від своїх громадян і дегуманізувати своїх ворогів стала сильнішою та могутнішою, ніж будь-коли раніше.

Усе це – байдужість до насильства, аморальна безтурботність щодо масових вбивств – знайоме кожному, хто знає радянську історію.

Нині потрібно менше насильства, щоб дезінформувати громадськість: у Росії Путіна не було масових арештів у масштабах сталінської Росії. Можливо, це й не потрібно, тому що російське державне телебачення, основне джерело інформації для більшості росіян, є більш розважальним, витонченим, більш стильним, ніж програми на тріскучих радіостанціях сталінської епохи. Соціальні мережі також викликають більшу залежність і захоплюють, ніж погано друковані газети тієї епохи. Професійні тролі та інфлюенсери можуть формувати онлайн-розмову таким чином, як це корисно для Кремля, і з набагато меншими зусиллями, ніж у минулому.

Сучасна російська держава також поставила планку нижче. Замість того, щоб пропонувати своїм громадянам бачення утопії, вона хоче, щоб вони були цинічними та пасивними. А от чи вірять вони в те, що їм каже держава, не має значення. Хоча радянські лідери брехали, вони намагалися зробити свою брехню реальністю. Вони злилися, коли хтось звинувачував їх у брехні, і наводили підроблені «докази» чи контраргументи. У путінській Росії політики та телевізійні діячі грають в іншу гру, яку ми в Америці знаємо з політичних кампаній Дональда Трампа. Вони брешуть постійно, відверто, очевидно. Але якщо ви звинувачуєте їх у брехні, вони не намагаються запропонувати контраргументи. Коли рейс MH17 Malaysia Airlines був збитий над Україною у 2014 році, російський уряд відреагував не лише запереченням, але й кількома історіями, правдоподібними та неправдоподібними: відповідальність несе українська армія чи ЦРУ, мовляв, це була підступна змова, аби 298 людей помисити в літак та зімітувати катастрофу й дискредитувати Росію. Цей постійний потік брехні викликає не обурення, а апатію. З огляду на таку кількість пояснень, як ви можете знати, чи є щось істиною? А якщо ніщо ніколи не є правдою?

Замість того, щоб пропагувати комуністичний рай, сучасна російська пропаганда протягом останнього десятиліття зосереджувала увагу на ворогах. Росіянам дуже мало розповідають про те, що відбувається в їхніх містах. У результаті вони не змушені, як колись радянські громадяни, пристогати розриву між реальністю та вигадкою. Натомість їм постійно розповідають про міста, які вони не знають і здебільшого ніколи не бачили: Америку, Францію та Великобританію, Швецію та Польщу – міста, наповнені виродженням, лицемірством та «русобією». Дослідження російського телебачення з 2014 по 2017 рік показало, що негативні новини про Європу з'являлися на трьох основних російських каналах, підконтрольних державі, в середньому по 18 разів на день. Деякі з історій були вигадані (наприклад, уряд Німеччини примусово забирає дітей із гетеросексуальних сімей і віддає їх на виховання геям), але навіть правдиві історії були підібрані так, щоб підтвердити думку про те, що повсякденне життя в Європі страшне й хаотичне, європейці слабкі та аморальні, Європейський Союз є агресивним і інтервенційним.

У всякому разі, зображення Америки було ще гіршим. Громадяни США, які рідко думають про Росію, були б приголомшені, дізнавшись, скільки часу російське державне телебачення приділяє американському народу, американській політиці, навіть американським культурним війнам. У березні президент Росії Володимир Путін на прес-конференції продемонстрував тривожно інтимне знайомство з аргументами в Twitter про Дж. К. Роулінг та її погляди на права трансгендерів. Важко уявити, щоб будь-який американський політик, чи будь-який американець, говорив би про популярну російську політичну полеміку так само вільно. Але це тому, що жоден американський політик не живе і не дихає злетами і падіннями російських партизанських аргументів так само, як російський президент живе і дихає битвами, які відбуваються в американських телевізійних і соціальних мережах – битвами, в яких його професійні тролі та довірені особи конкурують і приймають чийсь сторону, пропагуючи все, що, на їхню думку, буде роз'єднувати та поляризувати.

У драмі гніву та страху, що постійно змінюється, що розгортається щовечора в російських вечірніх новинах, Україна вже давно відіграє особливу роль. У російській пропаганді Україна – це фейкова країна, без історії та легітимності, місце, яке, за словами самого Путіна, є не що інше, як «південний захід» Росії, невід'ємна частина російської «історії, культури та духовного простору». Гірше, що, – за словами Путіна, – ця фальшива держава була озброєна дегенеративними, вмираючими західними державами і перетворена у ворожу «антиросійську». Російський президент охарактеризував Україну як «повністю контрольовану ззовні» і як «колонію з маріонетковим режимом». За його словами, він вторгся в Україну, щоб захистити Росію «від тих, хто взяв Україну в заручники, і намагається використати її проти нашої країни та нашого народу».

По правді кажучи, Путін вторгся в Україну, щоб самому перетворити її на колонію з маріонетковим режимом, тому що він не може уявити, що це буде щось інше. Його уява під впливом КДБ не допускає можливості справжньої політики, низових рухів, навіть громадської думки. Мовою Путіна і мовою більшості російських телевізійних коментаторів українці не мають власної державності. Вони не можуть робити вибір за самих себе. Вони не можуть самостійно обирати уряд. Вони навіть не люди – вони «нацисти». І тому, як і куркулів до них, їх можна знищити без жодних докорів сумління.

Зв'язок між мовою геноциду й поведінкою геноциду не є автоматичним чи навіть передбачуваним. Люди можуть

ображати один одного і принижувати один одного, не намагаючись вбити один одного. Але хоча не кожне використання мови ворожнечі геноциду призводить до самого геноциду, всім геноцидам передувала мова ненависті. Сучасна російська пропаганда виявилася ідеальним засобом як для здійснення масових вбивств, так і для приховування їх від громадськості. Сірі апаратчики, оперативники ФСБ та добре підібрані ведучі, які організовують і ведуть національну розмову, роками готували своїх співісториків до того, щоб не пожаліти Україну.

Ім це вдалося. З перших днів війни було очевидно, що російські військові заздалегідь спланували, щоб багато мирних жителів, можливо, мільйони були вбиті, поранені або переміщені зі своїх домівок в Україні. Інші напади на міста протягом історії – Дрезден, Ковентрі, Хіросіма, Нагасакі – відбулися лише після багатьох років жахливого конфлікту. Навпаки, систематичне бомбардування мирного населення в Україні почалося лише через кілька днів після неспробованого вторгнення. У перший тиждень війни російські ракети та артилерія обстрілювали житлові будинки, лікарні та школи. Коли росіяни окупували українські міста й селища, вони викрадали чи вбивали мерів, депутатів місцевих рад, навіть директора музею з Мелітополя, безладно розпилюючи кулі та терор на всіх інших. Коли українська армія відвоювала Бучу на північ від Києва, то знайшла трупи зі зв'язаними за спинами руками, які лежали на дорозі. Коли я була там у середині квітня, я бачила інших, яких кинули в братську могилу. Лише за перші три тижні війни організація Human Rights Watch задокументувала випадки страти без покарання, згвалтування та масового пограбування цивільного майна.

Маріуполь, переважно російськомовне місто розміром з Маямі, зазнав майже тотального спустошення. У сильному інтерв'ю наприкінці березня український президент Володимир Зеленський зазначив, що в попередніх європейських конфліктах окупанти не все знищили, бо їм самим потрібно було де готувати, їсти, прати; під час нацистської окупації, за його словами, «у Франції працювали кінотеатри». Але Маріуполь був іншим: «Все згоріло». Дев'яносто відсотків будівель було зруйновано всього за кілька тижнів. Величезний металургійний завод, який, на думку ба-

«Колхознику, бережи свої поля від класових ворогів-зłodіїв та ледарів, що розкрадають соціалістичний урожай».
Радянський агітаційний плакат 1930-х років.
(HIP / Art Resource, NY)

гатьох, хотіла контролювати армія-завойовник, був повністю зруйнований. У розпал боїв мирні жителі все ще перебували в пастці всередині міста, не маючи доступу до їжі, води, електроенергії, тепла чи ліків. Чоловіки, жінки та діти помирали від голоду та зневоднення. Тих, хто намагався втекти, обстрілювали. Обстрілювали й волонтерів, які намагалися завезти запаси їжі. Тіла загиблих мирних українців і російських солдатів багато днів лежали на вулиці непоховані.

Але навіть коли ці злочини були вчинені, на очах у всього світу російська держава успішно приховала цю трагедію від власного народу. Як і раніше, допомогло використання жаргону. Це не було вторгнення, а «спеціальна військова операція». Це не було масове вбивство українців, а «захист» жителів східноукраїнських територій. Це не був геноцид, а захист від «геноциду, здійсненого київським режимом». «Дегуманізація» українців була завершена на початку квітня, коли державний сайт «РІА Новості» опублікував статтю, в якій стверджується, що «денацифікація» України потребує «ліквідації» українського керівництва і навіть знищення самої назви «Україна», бо бути українцем означало бути нацистом: «Українство – це штучна антиросійська конструкція, яка не має власного цивілізаційного змісту, є підпорядкованим елементом чужої та ворожої цивілізації». Екзистенційна загроза стала зрозумілою напередодні війни, коли Путін повторив десятирічну пропаганду про віроломний Захід, використовуючи мову, звичну для росіян: «Вони прагнули знищити наші традиційні і нав'язати нам свої фальшиві цінності, які б розмивали нас, наших людей зсередини, позиції, які вони агресивно нав'язують своїм країнам, ставлення, яке безпосередньо веде до деградації та виродження, тому що вони суперечать людській природі».

Для всіх, хто міг випадково побачити фотографії Маріуполя, були надані пояснення. 23 березня російське телебачення показало фільм про руїни міста – кадри з дрона, можливо, вкрадені з CNN. Але замість того, щоб взяти на себе відповідальність, вони звинуватили українців. Одна телеведуча з сумним голосом описала цю сцену як «жахливу картину»: «[Українські] націоналісти, відступаючи, намагаються не залишити каменя на камені».

Міністерство оборони Росії фактично звинуватило батальйон «Азов», знаменитий радикальний український полк, у підриві Маріупольського театру, де перебували сотні сімей з дітьми. Чому суперпатріотичні українські сили свідомо вбивали українських дітей? Цього відразу не по-

яснили. Але й згодом нічого не розтлумачили. І якщо нічого не можна знати напевно, то нікого не можна звинувачувати. Можливо, саме українські «націоналісти» знищили Маріуполь. Можливо, ні. Не можна зробити чітких висновків і нікого не можна притягнути до відповідальності.

Мало хто відчуває докори сумління. Опубліковані записи телефонних розмов між російськими солдатами та їхніми родинами – вони користуються звичайними SIM-картами, тому їх легко слухати – сповнені презирства до українців. «Я підстрелив машину», – каже один солдат жінці, можливо, його дружині чи сестрі, під час одного з дзвінків. «Стріляйте в дуриків, – відповідає вона, – поки це не ви. До біса їх. Прокляті наркомани та нацисти». Говорять про крадіжку телевізорів, розпивання коньяку, розстріл людей у лісах. Вони не турбуються про жертви, навіть про власні. Так само холоднокровним був радіозв'язок між російськими солдатами, які атакували мирних жителів Бучі. Сам Зеленський жажнувся безтурботності, з якою росіяни запропонували відправити українцям пакети для сміття, щоб загорнути трупи їхніх солдатів: «Навіть коли собака чи кіт помирає, люди цього не роблять», – сказав він журналістам.

Усе це – байдужість до насильства, аморальна безтурботність щодо масових вбивств, навіть зневага до життя російських солдатів – знайоме кожному, хто знає радянську історію (або німецьку, якщо на те пішло). Але російські громадяни та російські солдати або не знають цієї історії, або не піклуються про неї. Президент Зеленський сказав мені у квітні, що, як і «алкоголіки, [які] не визнають, що вони алкоголіки», росіяни «бояться визнати провину». Не було жодного розрахунку після Голодомору чи ГУЛАГу, чи Великого терору 1937–1938 років, жодного моменту, коли зловмисники висловлювали формальний, інституційний жалю. Тепер маємо результат. Крім Кравченків і Копелєвих, ліберальної меншини, більшість росіян прийняли пояснення, які держава їм давала про минуле, і пішли далі. Вони не любили лише куркульське сміття, казали вони собі тоді. Вони не люди, а українські нацисти, кажуть собі сьогодні.

Енн ЕППЛБАУМ,
штатний письменник The Atlantic.

<https://www.theatlantic.com/>

Переклад з англійської Вікторії О. Романчук, членкині Organisation Mondiale de la Presse Periodique (Brussels, Belgium)

*Жінки проходять повз людей, які вмирали від голоду під час Голодомору на початку 1930-х років.
Sovfoto / UIG / Bridgeman Images*

*Іра Гаврилюк стоїть серед тіл членів сім'ї, які були вбиті біля її будинку в Бучі на околиці Києва в квітні 2022 року.
Felipe Dana / AP*